

Památce akademika Zdeňka Wirtha

PROJEV Dr. EMANUELA POCHÉHO

při odhalení pamětní desky na domě čp. 501-III. na Kampě 11. 8. 1978

Připadl mi čestný a pro mne dojemný úkol, abych tu vzpomněl Zdeňka Wirtha u příležitosti stého výročí jeho narození. Není to snadný úkol připomenout obsáhlou a mnohostrannou náplň jeho díla, zabírajícího celých dvaasedesát let nad jiné pilné práce, začínající na samém počátku století. Tehdy Wirth, syn vysokomýtského notáře, ukončil studia na pražské univerzitě a nastoupil do povolání středoškolského učitele češtiny a němčiny. Více však než jazykověda jej zajímal dějepis umění, vedlejší obor jeho univerzitního vzdělání, a tak po pěti letech suplování na českém venkově nastoupil roku 1905 na místo asistenta knihovny Uměleckoprůmyslového muzea v Praze. V té době už měl za sebou svůj první soupis historických a uměleckých památek, věnovaný památkám vysokomýtského okresu, i svůj první teoretický spis z oboru památkové péče nazvaný „Restaurovat?“. Současně publikoval i kritickou studii *Architektura a užité umění přítomnosti*. Ve všech těchto publikacích se hlásí ke slovu vyhraněný názor i budoucí Wirthova specializace. Zároveň se zračí jeho věcný pokrokový přístup k potřebám české, tehdy za ostatní Evropou pokulhávající umělekohistorické disciplíny. Zvláštní pozornost věnuje soupisům památek, které vyvádí z dosavadní diletantské úrovně na vědeckou polohu. Je si vědom toho, že jen řádný, odborně fundovaný soupis památkového fondu vytváří předpoklady úspěšného řešení umělekohistorických témat i problémů a připomene objektivně hodnotu dochovaných památek v celku. Jako ochránce památek učí, že díla minulosti nutno chránit a udržovat v jejich historickém dochovaném stavu, aby pravdivě vypovídala o svém vzniku a vývoji. Jednoznačně se staví za konzervaci památek ve smyslu vídeňské památkové teorie Aloise Riegla a jeho školy a briskně odmítá puristický přístup k restaurování, který byl u nás tehdy převážně praktikován. Pozoruhodné tu bylo, že Wirth jako ochránce památek se nezahlíží jednostranně a nekriticky do výtvarného odkazu minulosti, jak to činí památkářští dogmatici, nýbrž že památková hlediska uvádí v soulad s iniciativní podporou soudobého uměleckého dění i s praktickými požadavky moderního života.

Vliv na to měla Wirthova vědecká specializace, která se od počátku soustřeďovala na bádání o české architektuře, jež svou společenskou nezbytností i zákonitostí základního konstruktivního řešení, byť různě výtvarně řešenou, formuje podobu životního prostředí. Tato základní vlastnost architektury nejlépe odpovídala Wirtho-

vým povahovým rysům, jeho vyhraněnému realistickému vztahu ke skutečnosti, logickému myšlení i praktickému postoji k životním úkolům.

Tak Wirth, ještě dříve než nastoupil povolání uměleckého historika, vytýčil program i ideje své budoucí činnosti: nutnost odborné heuristické práce, soupisy památek, konzervování, metodický přístup k jejich záchraně i ochraně a vztah historika umění k výtvarnému dnešku. Zejména v posledním se projevil jako duch progresivní, který zavrhoval historismus a dekorativismus oficiální architektury přelomu 19. a 20. století v otevřené oddanosti k funkčně pravdivé, prosté a účelné moderní architektuře, k níž tehdy směřoval Jan Kotěra a odchovanci Otty Wagnera z vídeňské akademie.

Jeho názory mu vynesly nepřízeň konzervativců, ale současně i příchyllost mladé generace výtvarné a vědecké. Automaticky si po svém nástupu do Uměleckoprůmyslového muzea v roce 1905 vytvořil dvě tribuny, na nichž proklamoval své názory uměleckohistorické i památkářské. Na svém pracovišti v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea vytvořil ohnisko pokrokových snah badatelských i uměleckých, vyhledáván jako učitel a rádce mladých umělců, hlavně architektů, výtvarných kritiků a uměleckých historiků. Maje bezprostřední přístup k nové odborné literatuře domácí i zahraniční, byl informován o aktuálním vývoji vědy i umění a tyto poznatky uplatňoval jak ve své vlastní práci, tak v předávání mladým přátelům. Z těchto zdrojů vznikla jeho druhá zásadní studie *Zachování historických a uměleckých památek* (v ČČH 1907). V letech 1906–1910 napsal dalších deset *Soupisů* (publikováno jen šest) a především upravil k otištění své nejzávažnější vědecké dílo *Barokní gotika v Čechách*, ve svých vývodech dodnes platné, jež nezastínila ani nová podrobnější publikace Kotrbova, na Wirtha navazující. To bylo roku 1908, kdy se Wirth ujal redigování *Stylu*, nové revue věnované moderní architektuře, na jejíž stránkách bojoval proti soudobému formalismu a za novou architekturu.

Druhou institucí, kde nejvíce uplatňoval své mladé a zdravé názory, byl Klub Za starou Prahu, který prožíval prvá léta své existence a byl provanut ovzduším živelného boje proti oné Mrštíkově Bestii triumfans, která pod pláštíkem ozdravení města bořila celé domovní bloky staré Prahy. Zde zasadil do nadšené sice, ale staromilské a jaksi odborně nepoučené půdy objektivní vědecký názor ochrany památek i soustavné hodnocení ohrožených jednotlivostí a celků. Jeho neocenitelnou zásluhou zůstane, že v domácí radě Klubu vedle laických členů soustředil i příslušníky mladé generace architektů a inženýrů, že se mu tu podařilo sladit hlediska památkářská se snahami o novodobou kvalitní architekturu a dokonce i přispět k realizaci architektonické tvorby, organicky zapojené do historického urbanistického celku. Ač nikdy nepřijal funkci předsedy Klubu, byl uznáván po celý život za ideového předsedu této instituce, již nad jiné vyznamenával svou věrností a přízní jako trvalý člen domácí rady, jako autorita, rádce a leckdy i arbiter v projednávaných případech. Z jeho iniciativy a pod jeho vedením vznikl v roce 1910 *Věstník Klubu*, který sehrál významnou úlohu jako první a dlouho ojedinělý orgán české památkové péče.

Akademik Zdeněk Wirth (snímek Z. M. Ženger)

Wirth ve všem, co podnikal, bystře chápal vzájemné souvislosti lokální a mezinárodní a dovedl jimi přesvědčivě argumentovat slovem i písmem. Vyložil tak styl malého českého města, vznik a charakter lidového umění i historii a vývoj české architektonické zahrady. Miloval nad jiné svou vlast, nikoliv sentimentálně, ale objektivně, vědecky jako nádhernou syntézu přírody a lidského uměleckého výtvoru a v tomto ohledu si nad jiné cenil baroku, který nejvíce přispěl k zhodnocení českých měst i venkova architektonickými dominantami. Odtud jeho badatelský zájem o uměleckou povahu českého města (monografie o Pelhřimově, Kutné Hoře, Hradci Králové) i o venkov (úvody k Českému ráji od Vika, k Vavrouškově Dědině a Kostelu na vesnici a městečku), odtud pramenil jeho pocit povinnosti pomáhat všude tam, kde šlo o to poučovat o hodnotách, které vytvořila minulost i současnost v jeho rodné zemi. Navázal spojení s nakladatelstvím Jana Štence jako redaktor velkolepých, ale bohužel první válkou zastavených Uměleckých pokladů Čech (I–III) a poté jako odborný poradce a spoluredaktor časopisu Umění, které svou úrovní je dodnes chloubou české uměnovědy.

První světová válka odvedla Wirtha na frontu a uzavřela tak počáteční etapu jeho života. Etapu, kdy v mladické svěžesti, plní a nadšení vybudoval směrnice své další práce a naznačoval cestu oněch institucí, jichž se stal nerozlučným členem. Po návratu z války, jsa postaven jako obecně uznávaný odborník do čela osvětového odboru ministerstva školství a národní osvěty nového československého státu, měl možnosti z pozice rozhodujícího činitele uvádět v život to, co před válkou teoreticky i prakticky připravoval. Nebyla to úloha lehká v politicky složité struktuře první republiky, kde protichůdné zájmy politických stran brzdily prospěšnost a účelnost kulturně politických koncepcí, navržených a zpracovaných odborným přednostou Wirthem, dost na úkor Wirtha – vědce. Zažil mnoho hořkostí s bezvýsledným jednáním památkového zákona i stavby Národní galerie a zadostiučinění nalézal v úspěšném vývoji oněch kulturních institucí, v jejichž sborech také nově zasedal. Především ve Státním památkovém úřadu, v Uměleckoprůmyslovém muzeu a Klubu Za starou Prahu, ve spolku Mánes, v Archeologické komisi České akademie věd a umění aj. Soustřeďoval svůj vědní a organizační cíl na úpravy Pražského hradu, včetně dokončení katedrály sv. Víta, na jehož průčelí je vytvořen jeho portrét, na hrad Karlštejn, Karolinum, Národní divadlo, zastavění Emauz, na Smetanovo muzeum aj. Poslední jej zajímalo i jako aktivního hudebníka. Byl po léta violistou v Ostrčilově Orchestrálním sdružení. Zde se uvolňoval z návalu úřední i spolkové agendy, stejně jako v přednáškách o architektuře na ČVUT a ve chvílích rozvíjení duševní práce vědecké; k její pohodě přispělo jeho nové bydliště v bývalém Dobrovského domku na Kampě, kde se cítil zvláště šťastným a spokojeným. Jeho vědního zájmu se tehdy zmocnila práce na České vlastivědě (VIII. svazek), na redigování Soupisů a na pražských vedutách, jak je zachytili ve svých dílech někdejší malíři, grafici a fotografové. Jim věnoval své nejvýznamnější dílo vydané roku 1932 u Štence pod titulem Praha v obraze pěti století a z tohoto zájmu vzešla výstava Tvář Prahy,

kteřou Wirth roku 1939 organizoval již po odchodu do důchodu v dusné atmosféře okupace. Wirth tehdy použil zahajovacího projevu výstavy, aby proti počínající šovinistické nacistické interpretaci Prahy jako města německého zdůraznil její vznik a vývoj jako projev místního českého génia a jako výsledek práce českého lidu. V tomto přesvědčení pak uveřejnil v roce 1940 další obrazové dílo *Stará Praha*, věnované tentokrát starým fotografickým záběrům města a dedikované Klubu Za starou Prahu, a řadu pojednání, týkajících se detailního rozboru a líčení starých českých vedut jako *Praga deperdita* aj. Neohrožené stanovisko hrdého československého dějepisce umění, který vzdor překrucování historických skutečností hájil neskrývaně pravdu založenou na vědeckém poznání minulosti, uplatňoval Wirth za války nejen v publikační činnosti, ale i v nesčetných institucích, v nichž neúnavně zasedal. Ve svém nepřekonatelném optimismu, který nedovedlo zkrušit ani jeho nucené vystěhování z bytu na Kampě, věřil v dočasnost a brzký konec zpupného násilí a jako aktivní člen domácího odboje připravoval organizaci vědeckých a památkářských zařízení pro obnovený československý stát. Dočkal se toho jako člen České národní rady a neprodleně po osvobození v Zemském národním výboru a pak od roku 1946 jako předseda nově ustavené Národní kulturní komise ujal se hospodaření s konfiskovaným a postátněným památkovým fondem.

Téměř sedmdesátiletý nastupuje do třetího období své životní dráhy, systematicky zkoumaje kulturní obsah konfiskovaných zámků a objektů. Rozvrhl je do tří skupin, přičemž v první vytvořil pojem a instituci státních zámků. I zde se projevil vrozený Wirthův smysl pro účelné využití mobilních památek ve prospěch vědeckého bádání a obecné výchovy tím, že mnohé umělecké unikáty byly přemístěny do ústředních kulturních institucí v Praze a krajských městech. I v této duševně i fyzicky namáhavé činnosti nezanedbával Wirth vědeckou práci ani povinnosti výstavní a spolkové. Vedle pojednání v *Knihách o Praze* napsal statě do čtyř ze šesti svazků Poláčkovy edice *Zmizelá Praha*, organizoval výstavy *Pražský hrad ve středověku* a *Pražský hrad v renesanci a baroku*. Současně nepřestal rozdávat našim kulturním institucím podněty a rady založené na všestranném rozhledu, hlubokých vědomostech a obšáhlých zkušenostech. Obnova Karolina, znovuvybudování Betlémské kaple, zřízení Památníku národního písemnictví vděčí mu v mnohém za úspěšné splnění svého programu.

Připravil a později publikoval pod názvem „Státní hrady a zámky“ vědecké zisky ze své činnosti předsedy Národní kulturní komise. Toto nákladné obrazové dílo vyšlo v roce 1953, v roce, který pro pětasedmdesátiletého Wirtha znamenal vrcholné ocenění jeho více jak půlstoleté záslužné činnosti: jmenování akademikem a předsedou VI. filozoficko-historické sekce nově zřízené Československé akademie věd. Jako v roce 1918 i tentokrát, po druhé, stanul Wirth na čele řízení významného úseku československé vědy a kultury, přičemž rozdíl třiceti pěti roků života mu nic neubral na elánu a promyšlenosti při organizaci sekce, zřizování podřízených společenských útvarů a kabinetů – mezi nimi i kabinetu, dnešního Ústavu teorie a dějin umění –

a při zasahování do nejrůznějších kulturně politických akcí socialistického státu. A tento stát to také byl, jenž splnil dávnou Wirthovu snahu, datující se od počátku z dřívějšího působení na ministerstvu, vydání zákona č. 22/58 Sb. o kulturních památkách, jakož i publikování prvního vydání Uměleckých památek Čech, které od roku 1928 připravoval jako náhradu za velké Soupisy památek, jež uvázly za první republiky pro nedostatek finančních prostředků. Řád republiky, který mu byl v téže době u příležitosti jeho osmdesátin prezidentem republiky udělen, dovršil Wirthovo uspokojení, že jeho trpělivá a neúnavná snaha a dosavadní práce dostaly nejvyšší ocenění.

Bohužel jsme se nedočkali už vydání jeho dlouho připravovaného díla *Život v Praze* v průběhu staletí. Právě na odchodu z jednání v Orbisu, jenž měl toto dílo vydat, stihl ho na ulici úraz, který zavinil zdravotní komplikace, z nichž ho po měsících utrpení vysvobodila smrt v noci z 25. na 26. února 1961.

Leč jeho nezměrná agilnost jej přežila v nejrozsáhlejší díle, jež redigoval a zčásti i napsal: *Architektura v českém národním dědictví*. K uctění jeho památky ji vydal za vedení L. Machoně a A. Müllerové kolektiv spoluautorů, kteří už v roce 1952 s Wirthem uskutečnili velkolepou výstavu téhož jména u Hybernů.

Wirth byl nad jiné vzácný člověk. Přímý, hluboce lidský, skromný, ale také nesmlouvavě odmítavý ke všemu špatnému, konzervativnímu a reakčnímu. Měl rád mladé a neváhal, pokud byl přesvědčen o jejich schopnostech, svěřovat jim spoluautorství či spolupráci na vlastních úkolech, neboť byl skromný a kladl kolektivní úspěch nad vlastní prospěch a jméno. Nemiloval cizí obzory, zahlížel se převážně do krás a bohatství své vlasti a to, co si odtud odnesl, formuloval jasnou, zhuštěnou, ale stylisticky vytríbenou slovní formou – osobitě Wirthovskou – pramenící z někdejšího školení u Gebauera. Neusiloval o rozvázná vědecká pojednání, a přesto vše, co napsal, dýchá vysokou vědeckou erudicí, širokým rozhledem, hlubokou promyšleností a konečnou platností, především pak obecnou srozumitelností obsahu, která činí jeho publikace tak oblíbenými v široké veřejnosti.

V závěru nemohu nevzpomenout dojmu, který na mě učinila slova Zdeňka Nejedlého, která pronesl v improvizovaném projevu nad Wirthovou rakví v krematoriu: „Milovali Zdeňka Wirtha všichni, kteří s ním přišli do styku. Milovali jsme ho pro jeho lidskou něhu, která byla stále stejná. Milovali jsme ho pro jeho krásný zápal, s nímž hořel pro věc. Milovali jsme ho jako člověka. A obdivovali jsme ho, jak on dovedl vytrvat a překonat všechno, co se mu stavělo v cestu, obdivovali jsme jeho krásný optimismus. Nezapomeneme jeho památky.“

I my sdílíme dodnes obsah slov Wirthova dávného a oddaného přítele. S hlubokou vděčností za vše, co učinil pro mladší generaci uměleckých historiků, pro naši památkovou péči, odhalujeme Wirthovu bystu a desku, aby všichni, kdož půjdou kolem, si připomněli jeho velkou osobnost a jeho význam pro českou vědu a kulturu.